

rokonszenvekben, a megnyugtató „végkifejlet” választásában, az előadásról alkotott véleménymondásban. Az élmény „negatív mutatói” kevésbé jellemzők a negyedik osztályra. Hadd álljon ennek bizonyítására néhány komparatív százalékarány. Az egész darabot jelölte meg a „Mi tetszett?” kérdésre a 3-os tanulók 16°/o-a, ezzel szemben a 4-esek 5,45^o/o-ának dolgozatában szerepelt az „általános tetszés”. A 3. osztályosok 19,2^o/o-át, a 4. osztályosok 5,45^o/o-át a lényegtelen látvány ragadta meg. Rosszul, tévesen ítélte meg a negatív szereplők viselkedését a 3-osok 5,6^o/o-ra, a 4-esek 0,9^o/o-a.

DR. HOFFMANN OTTÓ

Pécs

Útkeresés az anyanyelvi nevelésben

A KÖZLŐ-KIFEJEZŐKÉPESSÉG FEJLESZTÉSÉRŐL

A 6. osztályban kísérletünk témaköre – ahogy már említettük – a szófajok 3. csoportja (a határozószók, a viszonyozók, az indulatszók). A tanulók nyelvhasználatának fejlesztése a jelzett szófajok *funkcionális alkalmazása* köré csoportosult.

Előző cikkünk folytatásaként most is tanulói *szövegeket*, tehát *beszéd- és írásműveket* mutatunk be. A szövegeket ugyancsak óra közben hangszalagon rögzítették a kísérletvezető tanárok, az írásos fogalmazások részben házi feladatként, részben felméréskor készültek. Ugyancsak az *első rögtönzés* magánfelvételét közöljük; a pontozással a szokásosnál hosszabb beszédszüneteket jelezzük. (A csornai és a bogoszlói gyerekek kiejtésében a zárt *e* hangot is jelöljük.)

Óráinkon a nyelvtan és a nyelvhasználat szorosan összefonódik; a közlő-kifejező képesség „részterületeit” is együttesen műveljük. A *szövegalkotás* törvényszerűségeinek tudatosításához A határozószó és a névutó c. leckesorozatban pl.: a következőket végeztük: Tisztáztuk a nyelvtani alapfogalmakat és működési törvényeiket, kiejtésüket, helyesírásukat. A nyelvhelyesség köréből megvitattuk és gyakoroltuk a vonzatokat (pl. szégyell valamit valaki előtt), a közelre és a távolra mutató eszközöket (ide-oda, ekkor-akkor, így-úgy), az eredeti és az átvitt értelem használatát (A városon keresztül autópálya vezet; a hírt a rádión keresztül tudtam meg – helyesen: a rádió útján, a rádióból), de terítékre kerültek a „divatos” névutók is (Az őrsvezető felé javasoltam – helyesen: az őrsvezetőnek).

A leckesorozat 4. órája teljes egészében a *szövegalkotásra* irányul: felidézzük, ill. újra tisztázzuk a fontosabb szövegalkotási törvényszerűségeket. Az első alfejezet élen pl. a következőket olvashatjuk (20. old.):

Hogyan jelöljük az események időrendjét?

Az *eseményeket* többnyire úgy szoktuk elmondani, ahogy történtek, tehát egymás után, *időrendben*.

Az *időrenddel* azt jelöljük:

hogyan az eseménysor mozzanatai mikor történtek;

egymáshoz viszonyítva azonos időben, előbb vagy később történtek-e;

több esemény (mozzanat) közt hosszabb vagy rövidebb időköz telte-e el.

Az időrendet főként *igékkel* és *időhatározókkal* (tehát *határozószókkal* és *névutókkal* is) érzékeltetjük.

Mіндеzt összehasonlító szövegelemzés, kipontozott szöveg kiegészítése, ill. önálló szöveg szerkesztése követte. Az egyik gyakorlatban (21. old. 2.) *Gianni Rodari* fantasztikus mesekönyvének azt a részletét közöltük, amikor hőse, *Gip*, egy nyolcéves kisfiú beleesik a tévébe, s ettől kezdve a világ legkülönbözőbb pontjain tűnik fel, mindig valamilyen televízió képernyőjén. A tanulóknak ki kellett találni, hogyan szabadították ki *Gipet* a tévéből.

Bedő Katalin (Szeged, 1977; tanára Sinka Endréné) a következő történetet rögtönözte. (Az *időrendet* „szervező” kulcsszavakat, ill. határozókat *kiemeléssel* jelöljük.)

Gip már három hete a tévében volt. Édesanyja... ijedten szaladozott, nem tudták, hogy mihez fogjanak. *Egyszer csak... egyszer* egyszer a tudós szomszédjuk, aki gyermekpsi... chológus volt, ajánlott egy módszert. Átvitte a saját tévéjét *Gipék* lakásába, és... és szembeállította *Gipék* tévéjével... *Este hat óra* volt. *Gip* édesanyja izgatottan várta, hogy... mi lesz. *Gip* megjelent a tévében... *A következő pillanában... a következő pillanában éppen* a labdát rúgta volna *Gip*, amikor *egyszer csak* kirepült a tévéből. „*Most!*” – kiáltott a szomszédbácsi, és *hirtelen* át... elrántotta *Gipet*, *mielőtt még* a másik tévébe mehetett volna. „Pffhuh, ez kint van! Ezt megcsináltuk!”

Egy másik feladatunk így hangzik:

Szoktál-e sütni-főzni? Mondj el egy jó „receptet”! Ügyelj a sorrendre! (21. old. 3. b)

Meglepetésünkre a gyerekek igen sok *ételreceptet* tudnak; még a fiúk is. Az ételkészítés mozzanatsorát, munkafolyamatát is *időrendben* kellett elmondani.

Egy következő gyakorlat (21. old. 4.) „vidám história” elmesélésére buzdítja a tanulókat. Mondanunk sem kell, a vidám beszámolóknak nem akart végeszakadni; újra s újra tapasztalhattuk, hogy a gyerekek milyen szívesen és önfeledten beszélnek önmagukról.

Korsós Ildikó (Somberek, 1978; tanára: *Gránicz Mihályné*) egy horgászkalandról számolt be, mintha csak valamely kabaréműsorból kölcsönözte volna:

Egyik *nyáron* Nagybaracskán nyaraltam. Lementünk a Ferenc-csatornához és pecáltunk. Nagyan pecáltunk, *amikor* én meguntam. Elmentem. *Amikor* visszaértem, nagyon nevettek testvéremék. Elmesélték, hogy miként jártak.

Pecáltak, s *egyszer csak* arra jöttek az ellenőrök. Kérték az engedélyüket. Persze nem volt nekik! Mert ott csak engedéllyel lehet pecálni. *Egyszer csak* eszébe jutott a Zsoltnak valami. Elkezdett össze-vissza beszélni. Mert ott az utcánkba' *éppen* franciák nyaraltak. Az Edit, mint aki jól érti ezt, ráfelelt. „Na, – azt mondja az egyik ellenőr – á, hagyjuk ezeket! Biztos, nem magyarok. És (nevet) ... és van engedélyük.” Ezzel el is mentek.

Nagyot nevtünk rajta, s hazamentünk.

Munkafüzetünk egy további alfejezetében a *leíró fogalmazás* belső elrendezési (szövegszervező) módját idéztük föl (22. old.):

Térbeli elrendezés a leírásban.

A *leírásban* is arra törekszünk, hogy beszédársunk vagy az olvasó minél jobban el tudja képzelni a valóságot. Ezért az élőlények, a tárgyak és a dolgok *térbeli elhelyezését* (távolság, irány, fekvés) is jelezzük; azaz: mi hol van – hozzánk és a többi dologhoz képest.

Nyelvi eszközünk: a helyhatározó, amit ragos vagy névutós névszóval és határozószóval fejezhetünk ki. Ez rendszerint a mondat élére kerül, mert a dolgok *térbeli helyzetét* többnyire hangsúlyozni akarjuk. Ez tehát a *rendező elv*, ez szabja meg a mondatok egymásutániségát.

A *térbeli elrendezést* szépirodalmi szöveg elemzésével, térképséma és tájkép „olvasásával” gyakoroltuk (22. old. 5–7.).

Egy *balatoni képeslap* „elolvasásához” vajon milyen szempontokat ad munkafüzetünk? (23. old. 7.)

Mit látsz a képen? Úgy mondd el, mintha a parton állnál, és onnan gyönyörködnél az eléd táruló látványon! Fogalmazáskor – ahogy Te is tudod – ezt úgy mondjuk, hogy *egy pontról nézve – a közeliről a távolabbi felé baladva* szemlélődünk.

Horváth Anita „képolvasásáról” az alábbi felvételt készítette tanárnője, *Karakai Józsefné* (Csorna, 1977):

Itt állok... a... *Balaton partján. Talpam alatt* finom szemcsés homok, amelyet már a... *Balaton hullámai* jól kevernek. A nád... *mellettem* suhogó nád... Egy... *fehérvásznas vitorla* éppen a *part felé* igyeckszik... *Tőle... beljebb* egy motorcsónak szeli a vizet... egy *kinyúló partnyelv felé*. A partnyelv szélét fák szegélyezik... *Fejem... fejem fölött* madarak repkédnek. A fényes nap *visszatükröződik* a sima *víztükörben*. Az egész képet... mintegy függönyként zárják... a túlsó part... *lánc... hegyei... nek láncai*

Bonyolultabb a szöveg megszerkesztése, ha a közlés tárgya a *térbeliség és az időbeliség* érzékeltetését egyaránt kívánja. A tanulóknak erre vonatkozó ismereteit, tapasztalatait így fogalmaztuk meg a munkafüzetben (23. old.):

Térben és időben.

Ha sétálunk, kirándulunk vagy utazunk, „menet közben” tárulnak eléink egy táj (település) természeti jelenségei, élővilága, építményei.

Amikor erről beszámolunk valakinek, *kétféle* dologról beszélünk egyszerre:

*az utazás eseményeiről
és a látott dolgokról.*

Beszédünkben tehát (szövegalkotás közben) az *időrendi* és a *térbeli elrendezésnek* együttesen kell érvényesülnie.

Ugyanez történik, ha munkafolyamat vagy játék menetét ismertetjük.

A szövegalkotási gyakorlatok közt tájképről való „olvasás”, „földrajzóra repülőgépről”, játékmenet leírása található, legszívesebben azonban „ürhajósként” szerepeltek a tanulók, mert ilyenkor engedhették igazán szabadjára fantáziájukat (24. old. 10.).

Mivel „játék”, szerepjáték az egész, s ezt a gyerekek is nagyon jól tudták, nem vehetjük zokon túlságosan, hogy az ürtechnikába és a holdföldrajzba tárgyi tévedések is becsúsztak.

Az egyik feladat így szólt:

Most Te vagy az *ürhajós. Holdkomppal* éppen leereszkedsz a Holdra. Rádión közöld az irányító központtal, mit látsz a magasból – egyre közeledve a felszín felé!

Íme egy megoldás:

Itt Venera kettő, itt Venera kettő!... Készülődöm a leszállásra. *Alattam* ... elég nagy meteorbecsapódások vannak. Kisebkek is..., de ezek nem akadályoznak a leszállásban... A... közet színe sárgászöld. Attól félek, hogy egy kicsit süppedős lesz, meg poros. Elkezdem a leszállást. Leszálló egységet bekapcsolom. Most nagy porfelhő! Puff!... *Leértem.*

(Brückner Zoltán Pécsvárad, 1978; tanára: Sárjai Zsuzsa)

A *módo sít ó s z ó k* nagyban elősegítik a zaklatott lelkiállapot, az érzelmi hullámvás kifejezését. Ennek megfigyelésére *Padisák Mihály Bűtyök* c. rádiójátékának

két jelenetét elemeztük magnófelvételtől: a főhős tusakodását önmagával – a kő eldobása előtt és után, valamint a kórházi epizódot. Megvitatuk Bütők és a galéri felelősségét, majd a lelkifolyamat, a vívódás nyelvi és nem nyelvi eszközeit vizsgáltuk. A gyakorlathoz munkafüzetünk ilyen feladatot kapcsol:

Bizonyára vitatkoztál már önmagaddal. Próbáld felidézni számunkra úgy, mintha hagosan gondolkodnál! (61. old. 15. b)

Haász Erika monológiát ekkép rögzítette a hangszalag: (Az érzelmek és így a hanglejtés hullámvonalát csak az élőbeszéd adhatná vissza!).

Eltörött a virágcserep

Jaj, de undok ez a légy..., mindig bent repdes, és így nem tudok tanulni! Most mindjárt leütöm. Hiíí! (Feljajdulva.) – eltörött a virágcserep! Most mit csináljak? Hú, de fogok én ezért ki...kapni! Most mit csináljak? Megmondjam, ne mondjam?... Kimegyek az erkélyre, megnézem, hogy van-e ott még cserep. Szerencsémre találtam! Gyorsan beleteszem, földet is teszek még hozzá... Jóóól van, készen van! Eltiszítom a nyomokat. Jaaj..., szegény... virág! Nem maradt ám épen! (Sóhajtvá.) Úgy félek. Fél négy... és egy félóra múlva jönnek haza a szüleim. Juj, most mi lesz?! (Aggódva.) Megmondjam, ne mondjam... nem tudom... (Baja, 1977; tanár: *Halász Pálné.*)

Hasonló szóbeli házi feladatot is adtunk *Vita otthon – testvéremmel* címmel. A valóság „reprodukálását”, ill. némi átszínezését szívesen vállalták a gyerekek. Formai szempontból két megoldás kínálkozott: a két vitapartner együtt gyakorol, vagy az *egyszemélyes dialógus*.

Az *indulatszó* az oktatásban a „jelentéktelen” szófajok közt tartják számon, pedig az *emberi érzelmek legszélesebb skáláját tudja* kifejezni. S mivel az érzelem *általános emberi vonás*, „nemzetközi” példaanyagot horadtunk össze, hogy a legváltozatosabb „műfajokban” mutassuk be az indulatszó funkcióját, és gyakoroljuk alkalmazását egy-egy élethelyzet vagy állapot ábrázolásában. (Ilyen „műfajok” pl.: az induló, dal, táncdal, lakodalmas; monológ, regényrészlet, szerelmi dal, sirató, párbeszéd eufemizmussal, szitkozódás; sportközvetítés, játékdal, harci dal, munkadal, varázsdal, ráolvasó mondóka, átok, regős-ének, Luca-napi köszöntő; altató (bölcso dal); állathivogató és -riasztó mondóka; életjelenet hangutánzó indulatszókkal stb.)

A tanszalag segítségével az önkifejezés jelrendszerei, a beszéd, az ének-zene, a mozgás, a játék – szervesen összefonódtak. Az órákon színes, hangulatos életmozgások követték egymást. Ezek nemcsak kíváncsiságot ébresztettek föl a gyerekekben, hanem hasonló élmények elmondására is sarkallták őket. A *szövegalkotást* tematikailag és nyelvileg egyaránt az – érzelem vagy akarat ábrázolására alkalmas – *indulatszó határozta meg*.

„Juj, nagyon félttem...!” – kezdettel pl. valamely nyári táborozás éjszakai őr-ségének átélt vagy képzelt kalandjairól számoltak be. (68. old. 10.) Érdekességként említjük, hogy sok gyereknél azonosak a *félelmet kiváltó motívumok*: a denevér, a bagoly, a fekete macska, a vélt zörej, a közeledő árnyalak. De lássunk egy példát a sok közül!

Mikor kimentem őr-ségbe... kilenc óra volt. Egy elemlámpát szorongatva sétáltam a sátrak előtt. Egyszer csak... valami megmozdult mellettem. *Jaj!* Mi az? – kérdeztem önmagamtól. Odakaptam a lámpát, ... és döbbenet láttam, hogy egy koromfekete valami mozog... már mozdulatlanul... lapul a fűben. Mikor jobban megnéztem, ... láttam, ... hogy egy fekete macska az... *Jaj*, de megijesztéttél! – ... suttogtam alig hallhatóan. Alighogy kimondtam az utolsó szót... szárnycsapásokat hallottam... Összerázkódtam... *Juj*, mégint mi lehet ez?!... A szárnycsapások irányába világitottam. Ezek meg denevérek! – mondtam felindultan. *Fuj*, az átkozott mindenüket! – gondoltam... Már élégem van ebből az őr-ségből!... *Hát* így történt az én első... őr-ségem a balatoni táborban.

(Nagy Bernadett Bogyoszló, 1977; tanára: Varga Mária.)

A tanulók kedvelték azt a gyakorlatot is, melyben *vágyaikról, kívánságaikról* beszélhettek – némileg „mesekeretben” (72. old. 25.).

Alábbi gyakorlatunk (78. old. 18.) viszonylag nehéz szerepkörbe való *beleélést* követelt, bár a *balladák világával* az irodalmi órákon már megismerkedtek növendékeink.

Bölcsődából ballada (MAGNÓ)

Csujabuja baba,
Bölcsőbeli baba,
Nekem is volt olyan
Szép kicsi fiacskám.
De elvitték a törökök,
Mikor Bécszet bírták,
Most is megismerném,
Hogyha megláthatnám.
Két fekete szeme,
Két szép fehér karja,
Most is megismerném,
Hogyha megláthatnám.
Csicsijja, babujja,
Szép török fiúcska,
Nekem is volt olyan
Szép kicsi fiacskám.
De elvitték a törökök,
Hajnalhasadtával,
Most is megismerném,
Hogyha megláthatnám,
Arca szemölcséről,
Karja fehérjéről.
(Nógrád, Udvarhely m.)

a) Ez már egy valóságos ballada részlete: egy szegény asszony fiát kisgyerek korában elrabolja a török. A fiúból magas rangú tiszt lesz. Az anya keresésére indul, s maga is török fogságba jut. Hosszú hányattatás után egy magas rangú török tiszt házába kerül dajkának. A tiszt egyszer az ajtóban hallgatja, mikor a dajka a fenti dallal altatja gyermekét. Rádöbben, hogy a szobában tulajdon édesanyja éneklé az ő elrablásának történetét a fiának.

b) Képzeljétek el a történet folytatását! Játsszatok el! (MAGNÓFELV.)

Amikor a kísérleti osztályokban a tanszalagról fölcsendült a *balladaszerű bölcsődal*, az énekes *Dévai Nagy Kamilla* szívbe markoló hangja néma döbbenetet váltott ki. A ballada cselekményének rövid megvitatása után *szegedi* tanulók rögtönzött *szerepjátékát* így örökítette meg a hangszalag:

- Honnan tetszett jönni?
- (Megilletődve.) Magyarországról.
- Melyik faluból?
- ... Udvarhelyről.
- S melyik házban lakott?
- Falu végén ... van egy kis ház, abban laktam.
- Honnan tudja ezeket ... ezt az éneket?
- Hát ... volt nekem egy fiam, és azt a törökök elvitték ... kiskorában, ... most én utána indultam ... megkeresésére indultam.
- Hogy hívják a fiút?
- Kiss Miskának.
- Honnan ismeri?
- (Kétségbeesetten.) A fiam volt!
- S honnan ismerné föl?
- ... Szemölcséről és fehér ... karjáról.
- Nézze, nekem is van ...

(Juhász György és Katona Mária Szeged, 1977; tanár: Sinka Endréné.)

Az *altató szók* funkcióját szövegbe komponálva gyakoroltattuk (79. old. 21.):

Mesét mondok kistestvéremnek.

Képzeld bele magad a következő helyzetbe: Kistestvérednek esti mesét mondasz, hogy mielőbb elaludjon. Szőj bele altató szókat is! Közben a rádióból egy csodálatos bölcsődal zenéje segít álomba ringatni testvéredet. (MAGNO.)

(Elsősorban az meséljen, akinek csakugyan van kistestvére!)

A feladatot kitűnő beleéléssel oldották meg a tanulók.

Az *összefoglaló-gyakorló órán* szintén születtek *elbeszélő és leíró fogalmazások*, valamint *jellemzések*. A *formabontásra* változatlanul törekedtünk.

A 6. osztály programjában is szerepelt a *magnós riport* (85. old. 9.): egy olyan gyereket kellett megszólaltatni, aki nemrég költözött új lakásba; beszámolhattak azonban a legutóbbi számjátékról is.

Jól tudjuk, hogy a mai gyerekek képzeletét mennyire megragadják a *tudományos-fantasztikus* (sci-fi) témák; néhány címet *humoros leírás formájában* kellett kidolgozni (87. old. 17.).

S végül a kamaszodó gyermek önmegismerésének, önkítárulkozásának, *önjellemezésének* titkolt szándékával ugyancsak kedvelt témát iktattunk a munkafüzetbe (88. old. 19.):

Szemközt a tükörrel. (MAGNÓFELVÉTEL.)

Milyenek mutat? Mersz-e „őszintén belenézni”?

Humoros vagy gunyoros hangon beszélj!

Többféle formát választhatsz: monológ; a tükör beszél hozzád vagy rólad; vitatkozol a tükörrel...

Íme egy rögtönzött párbeszéd a „tükörrel”:

Én... hat éve lakom ebben a lakásban. Eddig nagyon megváltoztam.

– Milyen kerek az arcod! – szól hozzám egy szép napon a tükör.

– (Csodálkozva.) – Jaaaj... hogy neked kerek az arcom!... Inkább lesoványodtam!

– És milyen krumpli az orrod!

– (Méltatlankodva.) Jaj, ne beszélj butaságokat! (Emelt hangon.) Hogy mennyit kell veled veszekedni!

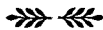
– Dehát a szád is!... (Nyomatékosan.) Milyen nagy lett!

– (Dühösen.) Ó, ... te csacsi, ... buta! És neked mekkora?! (Epésen.) Nagyobb, mint az enyém!

(Kelemen Zsuzsa Pécs, Köztársaság téri isk., 1977; tanára: dr. Kelenfi Elemérné.)

*

Megjegyzés: A szövegek minőségéhez (tartalom; fogalmazás, kiejtés) nem fűztünk értékelést, mert *ezúttal* csupán az *ötletek ismertetése* a közvetlen célunk.

PAPP JÁNOS
Hajdúdorog

Boncolási lehetőségek „Az ember szervezete” című témakör tanításában

Az élővilág tantárgy sajátosságából következik, hogy a többféle szemléltetési lehetőség közül első helyen az élő anyagon történő szemléltetésre kell törekednünk. Pontos, világos képzetek csak az érzékszervekkel szerzett tapasztalatok során keletkezhetnek. „Mindent az érzékek elé kell állítani, amennyire csak lehet, a láthatókat a látás